

האתיקה של ההתנסות המעשית בתכנית אקדמיה-כיתה

גיל חדש | מנהל תכנית אקדמיה-כיתה במכון מופ"ת

תכנית "אקדמיה-כיתה" היא יוזמה של משרד החינוך ומינהל עובדי הוראה, שעיקרה חיזוק השותפות בין האקדמיה לשדה באמצעות הכנסת פרחי הוראה לבתי הספר ולגנים לשלושה ימים של התנסות מעשית בליווי מורה או גננת מכשירים שנבחרו לשם כך. תכנית אקדמיה-כיתה פועלת ב-28 מוסדות אקדמיים להכשרת מורים, במאות בתי ספר וגנים בכל המגזרים ובכל חתכי הגיל.

אקדמיה-כיתה מקדמת שילוב של סטודנטים בעשייה החינוכית על כל נגזרותיה, מול תלמידים, הורים, הנהלה וחדר מורים, בהיקפי שעות משמעותיים שמביאים לתחושת שייכות ולהזדהות עם המוסד המארח. התכנית מעודדת הצטרפות של פרח הוראה לישיבות פדגוגיות, לטיולים שנתיים, לאספות הורים ועוד, באופן שמחדד את הצורך להכשירו להתמודד עם סוגיות אתיות שהיקף התנסות כזה מזמן בסבירות גבוהה יותר.

מבדיקה שקיימנו עם המוסדות המכשירים עולה שרק מיעוטם מקדישים זמן בהכשרת הסטודנטים לליבון מובחן של סוגיות אתיות. היעדר הכשרה בתחום זה עלול להביא למצבים של פריצת גבולות, לכשלים אתיים ולהתנהגות לא ראויה, שאינם בהכרח יוצרים משברים גלויים, אך לעתים קרובות סודקים את החוסן הערכי ארגוני ובטווח הארוך מחלישים את המוסד החינוכי ויוצרים בו בקיעים. נוסף על כך, ההתנסות הלא מווסתת יוצרת תשתית לא מיטבית של תפיסה תפקידית אצל פרח ההוראה, בשלב שבו הוא בונה את היסודות הערכיים והאידיאולוגיים שיובילו אותו בהמשך דרכו החינוכית.

מאמר זה מבקש להתייחס לשאלות אלה: מדוע הסטודנטים הם אוכלוסייה בסיכון בכל הקשור להתנהגות אתית? באילו זירות הם חשופים לסוגיות אתיות? איך ניתן לטייב את ההכשרה בכלל הנוגע למורכבות זאת ואילו מהלכים הם בני יישום לצמצומה?

"אקדמיה-כיתה" היא תכנית המקדמת שילוב של סטודנטים בעשייה החינוכית על כל נגזרותיה, מול תלמידים, הורים, הנהלה וחדר מורים, בהיקפי שעות משמעותיים המביאים לתחושת שייכות ולהזדהות עם המוסד המארח. התכנית מעודדת הצטרפות של פרח ההוראה לישיבות פדגוגיות, לטיולים שנתיים, לאספות הורים ועוד, באופן שמחדד את הצורך להכשירו להתמודד עם סוגיות אתיות שהיקף התנסות כזה מזמן בסבירות גבוהה.

הסטודנטים כאוכלוסייה בסיכון בהקשר של סוגיות אתיות

הסטודנטים הם אוכלוסייה בסיכון בכל הקשור לסוגיות אתיות. בזכות גילם ומראם החיצוני הם דומים יותר לתלמידים מאשר למורים המוסמכים שהם עובדים עמם. מראם המתעתע וגישתם הבלתי אמצעית נותנים תחושה שהם "חלק מהחבר'ה", סובייקטים לגיטימיים לקריאות מפלרטטות ("אמרו לך פעם שיש לך עיניים יפות?"), למגע חוצה גבולות (טפיחה על הכתף), למשלב דיבור לא מכבד ("אתה ממש לא נראה כמו מורה"), לבחינת גבולות ("עישנת פעם סמים?"), לבחינת לויאליות ("כונן שהמורה דינה לא יודעת את החומר?") ועוד. גם הסטודנטים נמשכים למרחב השיח האפור והמבלבל, מוחמאים מבלי דעת מתשומת הלב, מחיבתם של הילדים ומקבלתם לקבוצת "השווים".

הסטודנטים מרגישים לא פעם הזדהות עם הילדים ועם תלונותיהם על חברת המבוגרים. חלקם מאמינים שהם מבינים באופן טוב ועמוק יותר את צורכי הילדים מתוך כך שהם קרובים לגילם ומבינים ללבם, בעוד המורים הוותיקים מנותקים, מנוכרים ומבוגרים מכדי להבין. לא פעם הם יוצרים שיתופי פעולה סמויים כנגד אנשי הצוות הבוגרים, נותנים גיבוי להתרסה ולבחינת הגבולות מצד הילדים. התנהלות זו, שאינה נסמכת על ניסיון או על מקצועיות, עלולה להביא למהלכים הנובעים מכוונות טובות (כמו שיחות נפש אל תוך הלילה, קבלת אחריות למידע מבלי שתתפזר עם אחרים ועוד), ומעמידים את שלומו של הילד בסכנה של ממש.

ולבסוף, ניתן להבחין במתח מיני בין הסטודנטים לתלמידים, במיוחד אלו בחטיבה העליונה, שגם אם הוא אינו חוצה את גבולות הפנטיזיה, לא פעם ניתן להרגיש בנוכחותו בשפת הגוף, בסגנון הלבוש, במבטים מחפצנים או בשיח שחורג מהקובל בין תלמיד למורהו.

הזירות האתיות שהסטודנט המתנסה נחשף אליהן

בפני הסטודנט המתנסה עומדות זירות אחדות של מורכבות אתית. טעויות אפשריות עלולות לגבות ממנו מחיר אישי לצד פגיעה בחוסן הארגוני של המוסד החינוכי, ופגיעה בתלמידים ישירות או בעקיפין, בטווח הזמן המידי או הארוך.

דיסקרטיות

בית הספר הוא מקום המרכז אליו מידע אינטימי רב על התלמידים - החל מציונים והישגים לימודיים, דרך התנהלות התלמיד במרחב הבית-ספרי מבחינת התנהגות ומשמעת, וכלה

בסוגיות רגישות ונפיצות הקשורות למצבו הרגשי, הנפשי והמשפחתי של הילד. מידע זה מרוכז בתיקו האישי במסמכים ובקובצי דואר אלקטרוני שנכתבים על אודותיו, והוא מועבר בעל-פה בפורומים שונים, רשמיים ומזדמנים, במהלך ישיבות, בשיחות בחדר המורים או בפגישות מסדרון אקראיות. הסטודנט נחשף לכמות רבה של מידע על תלמידו, ובהיעדר הכשרה מתאימה עלול להעביר מידע לנמען שאינו מוסמך, לחשוף מסמכים רגישים לעיניים לא נכונות או לשתף, מתוך הצפה רגשית, מידע בעל פוטנציאל נפיץ או שערורייתי עם גורמים שאינם קשורים לבית הספר.

תופעה זו תקפה בכל ארגון דומה, אבל יש לה משנה חשיבות בקהילות קטנות וסגורות. סטודנט שנחשף למידע רגשי לגבי ילדו הפרטי של מאן דהוא, או לומד על אודות הילד דבר-מה שמאיר את משפחתו באור לא מחמיא, עלול להפיץ מידע לא מוסמך באופן שפוגע בזכות היסוד של הילד ומשפחתו לפרטיות, ואינו משרת דבר מלבד את הצורך האנושי לרכל. הכשרת הסטודנט בהקשר זה צריכה להתמקד בזכויות האזרחיות שבבסיס עקרון הדיסקרטיות, החובה לשמירה על צנעת הפרט וחסינו, ומתן דגשים לאופן שבו יש לדבוק בדיסקרטיות זו באמצעים המקוונים והגלויים (מענה לשאלה "תמימה" כביכול של הורה בווטסאפ, טעות בלחיצה על "השב לכולם" שאין ממנה חזרה, או השארת דף מפרוטוקול הישיבה הפדגוגית על שולחן הכיתה).

עקרון הנאמנות (לויאליות)

תלמיד ניגש לפרח ההוראה ומנסה לדלות ממנו מידע על המתרחש מאחורי הקלעים של חדר המורים, או מתריס ומדבר סרה על אחד המורים בבית הספר. מה מצופה מפרח ההוראה לעשות במקרים כאלו, או במצב שבו תלמיד מזהה כי הסטודנט אינו שבע רצון מהתנהלות גורמים בתוך בית הספר ומעמת אותו עם תחושותיו באופן גלוי ומתריס?

עקרון הנאמנות ביסודו הוא חמקמק, והשלכותיו אינן מיידיות כמו אלה של סוגיות אחרות שיידונו במסגרת מאמר זה. מהו המחיר הארגוני שמוסד "משלם" כאשר פרח ההוראה יוצר קואליציה נסתרת עם מי מתלמידיו נגד מורה או נגד מדיניות בית הספר? האם עובדת היותו גורם זמני, שאינו מקבל שכר או מועסק על ידי בית הספר, משפיעה בהקשר הזה?

עקרון הנאמנות אינו אינטואיטיבי, ובוודאי שאינו נרכש בדרך אגב מבלי שיעשה מאמץ מודע ומכוון לדון בו וללמוד על אודותיו. חוסר נאמנות פוגע בחוסן הארגוני של המוסד החינוכי ובתחושת הלכידות של הצוות, והוא עלול להתגלות כחבר פייפות הפוגעת במפרי הנאמנות.

שיח על סוגיות אתיות בקהל מעורב של אנשי חינוך ותיקים לצד פרחי הוראה תורם להעמקת השיח ולהבנת ריבוי נקודות המבט. שיח כזה חושף רגישויות אצל הזולת ויוצר אמפתיה בקרב המשתתפים השונים. יש לקדמו ולהפוך אותו לחלק מנושאי היסוד שבלעדיהם אין הכשרת פרחי ההוראה שלמה.

הספר, חוגים אחרי הצהריים, עזרה בניוד הילדים מבית הספר הביתה ועוד. הסטודנטים הם לרוב "תפרנים" וזקוקים מאוד לתוספת הכספית שההורים מציעים - החיבור ביניהם כמעט מתבקש מאליהם בהקשר זה. ואולם, מבחינה אתית, בחיבור זה בעייתיות מובנית. כיצד יכול סטודנט להעריך תלמיד בכיתה, אם הוא היה שותף להכנת המטלה או עזר לו להיערך אליה? איך אפשר לשמור על ניטרליות ביחס לכלל התלמידים ועל היעדר משוא פנים, אם אחד ההורים מציע לו תשלום מיוחד אם יקדיש בכיתה יותר תשומת לב לילדו הפרטי? כפי שיוסבר להלן, אותה אתיקה מקצועית המחייבת את המורה מן המניין תקפה גם לגבי פרח ההוראה. הסייגים המגבילים את המורה לקבל טובות הנאה זהים לאלה המגבילים את הסטודנט. סטודנטים, כמוורים, נדרשים להגביל את הקשרים הכלכליים שלהם (אם קיימים כאלו) רק לתלמידים שאין הם מלמדים כלל.

מגע

באחד המוסדות שהתכנית פועלת בהם נשאר סטודנט לבדו בכיתה לאחר שהמורה יצא ממנה. אחד התלמידים ניצל את ההזדמנות והשתמש במכשיר הטלפון הנייד שלו בניגוד להנחיות; הסטודנט שהבחין בכך ביקש ממנו למסור לו את המכשיר כדי להחזירו מאוחר יותר, כפי שנוהלי בית הספר קובעים. התלמיד סירב למסור את הטלפון והכניסו לכיס מכנסיו. השיעור הופסק, והכיתה כולה התבוננה בסטודנט שמצוקתו הלכה וגברה בעומדו חסר אונים מול סירובו של הנער. כשהסירוב נמשך, ניסה הסטודנט להוציא בכוח את המכשיר מכיס מכנסיו של התלמיד תוך כדי התגוששות קצרה.

אם לא יתקיים שיח במוסדות להכשרת מורים בהקשר זה, קשה לדעת מתי בפעם הבאה יזדמן לאיש ההוראה הצעיר שיח משמעותי בעניינים אלו.

מיניות

סוגיות של מיניות רלוונטיות לכל הגורמים הפועלים בסביבת בתי הספר. עם זאת, פערי הגיל הלא משמעותיים בין סטודנטים לתלמידים (בעיקר בחטיבות הגבוהות), והעיסוק האינטנסיבי במיניות שמאפיין גילאים אלו, חושפים את הסטודנטים למצבים של פריצת גבולות.

סטודנט מסייע לתלמידת יא במגמת תיאטרון להתכונן למטלת "דיאלוגים ומונולוגים". הקשר ביניהם מתהדק, והתלמידה חשה שפרח ההוראה תורם מאוד לביטחון העצמי שלה ולתחושת המסוגלות. בתום יום הלימודים היא מבקשת מפרח ההוראה להמשיך את החזרות בבית קפה סמוך.

תלמיד עובד באופן פרטני עם סטודנטית במקצוע המתמטיקה לקראת הבגרות בשלוש יחידות. במהלך החזרות הסטודנטית מרגישה שהתלמיד מפרטט איתה - הוא תולה בה עיניים, מחמיא לה, וניכר שהסמיכות המרחבית ביניהם נעימה לו.

סטודנט נקלע בהפסקה לשיחה בין תלמידים בנושאים הקשורים למיניות. השיחה קולחת, מצב הרוח טוב, ותוך כדי הדיבור ביניהם הם מפנים לסטודנט שאלות הקשורות לניסיונו האישי ולעמדותיו בנושא.

המשותף לכל הסיטואציות הללו הוא שהן טבעיות וגרורות לעשייה היום-יומית בבית הספר. תלמידים מתאהבים לפעמים באנשי צוות בבית הספר, והתמודדות עם טשטוש ועם בחינת גבולות היא לחם חוקו של כל איש חינוך באשר הוא. עם זאת, הסבירות שסטודנט יתמודד עם סיטואציות כאלו גבוהה בהרבה, ולפיכך חשוב לציידו בכלים להתמודד עם האתגרים הללו.

בהכשרת הסטודנטים ראוי לדעתי להתמקד בקווים הברורים שאין עליהם לחצותם, אך גם במרחבים האפורים שקשורים למחמאות המתמקדות במראה החיצוני, להתנהגות פלרטטנית (גם אם היא אינה מובילה למעשים) או לסגנון לבוש חשוף.

קבלת טובות הנאה

נוהלי משרד החינוך אוסרים על איש צוות לקבל טובות הנאה מגורמים במרחב בית הספר והגנים, למעט מחוות סמליות. עם זאת, זמינותו של הסטודנט ומעמדו הלא ברור (עדיין לא מורה מקצועי) עלולים להביא למצבים שבהם מופנות אליו בקשות שיש בהן יסוד של קבלת טובות הנאה, כגון מתן שיעורים פרטיים, תגבורים לימודיים שלא במסגרת בית

מכיוון שמדובר בדיני נפשות, הכשרה בתחום זה צריכה להינתן לפרחי ההוראה בטרם כניסתם בפועל להתנסות המעשית.

זירות נוספות

אפשר לציין זירות נוספות שבהן פרח ההוראה מתמודד עם סוגיות מתחום האתיקה: אמירת אמת, שפה מכבדת ושימוש בלשון נקייה, הימנעות משימוש ללא רשות במשאבי בית הספר, שמירה על זכותם של התלמידים ליחס מכבד כלפי הוריהם (ללא קשר לרקע שהם מגיעים ממנו, לקורותיהם או להתנהגותם כלפי צוות בית הספר) ועוד.

צעדים לקידום ההכשרה בתחום האתיקה

סטודנט שמתחיל את התנסותו המעשית בבית ספר או בגן ילדים, נכנס בעל כורחו לזירה מורכבת, רוויה בדילמות אתיות. יש הטוענים כי חלק מהדילמות הללו אינן רלוונטיות למגזר זה או אחר; ובכל זאת, ניסיון העבר מלמד כי כל פרחי ההוראה בכל המגזרים חשופים לסוגיות מורכבות בתחום זה, ובהיעדר ליווי והנחיה הם עלולים למצוא את עצמם בסיטואציות לא פשוטות.

אלו הצעדים שאני מציע לטיוב ההכשרה בתחום האתיקה:

- **להקדיש זמן לדון בנושא.** אפשר לעשות זאת במסגרת קורס שנתי, ואפשר להקדיש לכך מפגש אחד. אין זה חשוב כמה זמן מוקדש לנושא זה, כל עוד ההחלטה היא כי הוא אינו יכול להיות נפקד מתכנית ההכשרה של פרחי ההוראה.
- **לקיים שיח רציף על אתיקה.** שיח על אתיקה אינו יכול להיות אפיזודה חד-פעמית. בשיח אפקטיבי על אתיקה נידונות דילמות העולות מהשטח. דיון שכזה אינו חותר בהכרח להכתבה של מותר ואסור במצבים ברורים בעליל; השיח החיוני הוא על סוגיות במרחב האפור, שבו ההתלבטות והוויכוח חשובים לא פחות מהנחיות, מכללים ומנהלים.
- **לקיים שיח משותף בין סטודנטים למורים/גננות.** לפעמים סיטואציה מסוימת נחוות באופן שונה לגמרי בעיני השותפים השונים בעשייה החינוכית. שיח על סוגיות אתיות בקהל מעורב של אנשי חינוך ותיקים לצד פרחי הוראה תורם להעמקת השיח ולהבנת ריבוי נקודות המבט. שיח כזה חושף רגישויות אצל הזולת ויוצר אמפתיה בקרב המשתתפים השונים.
- **לכתוב קוד אתי.** חשיבותו של קוד אתי אינה בקביעת הנוסח הסופי שלו, אלא בדיון המתמשך על אודותיו. חיונית היא בחירת האזורים שבהם יש צורך בהסדרה, כמו גם אלה שבהם יש להסתפק באמירות כלליות בלבד.

בסופה נלקח ממנו הטלפון והופקד אצל המורה, שבדיוק נכנס לכיתה.

למחרת בבוקר הגיע התלמיד מלווה בהוריו למשרד המנהל, בטענה שהסטודנט פעל באלימות נגדו ונגע בו באזורים מוצנעים.

לפעמים כוונות חינוכיות טובות מביאות לתוצאות הרסניות. חסימת מסלול היציאה של תלמיד מתקשה, שהתייאש ורוצה לעזוב את הכיתה, עלולה להביא לידי דחיפה ואף להתפתחות של אירוע אלימות שהשלכותיו פוגעות במי שבסופו של דבר רצה לא לוותר על הילד. סטודנט המניח יד מנחמת על שכמו של תלמיד עם רקע של אלימות בבית עלול לזכות לתגובה לא צפויה של הטחת היד המושטת; יש ילדים שאי-אפשר לגעת בהם (אפילו מגע חומל וראוי) לנוכח נסיבות חייהם הקשות. הישראלים הם אנשים עם מזג חם במובן הטוב של המילה. אנחנו מרבים לגעת בנן שיחנו, מחבקים משמחה או מהתרגשות, טופחים על השכם ולוחצים ידיים לא רק כשנפגשים או נפרדים. בהכשרת פרחי ההוראה יש לתת את הדעת לצורך בהסדרה של נטייה זו על מנת שנוכל להרוויח מיתרונותיה ולהימנע עד כמה שניתן מחסרונותיה.

חובת דיווח

תלמיד יוצר קשר משמעותי עם סטודנט. הם מדברים לעתים קרובות בהפסקות ובסוף יום הלימודים, ונוצר ביניהם קשר של אמון. באחד הימים התלמיד פונה לסטודנט כשהוא נסער ובוכה. "אספר לך מה קרה", הוא אומר אחרי לא מעט הפצרות, "רק אם תבטיח לי שלא תספר לאף אחד אחר, בטח לא למישהו מצוות בית הספר".

במהלך מפגשי עם סטודנטים בתכנית פגשתי לא פעם בסטודנטים שהתמודדו עם סוגיה זו. חלקם לא ידעו מהי חובת הדיווח שלהם, ואחרים התחייבו לשמור לעצמם מידע שהיה חייב להגיע לגורמים המקצועיים (מחנכ/ת, יועצ/ת או מנהל/ת בית הספר) המטפלים בילד. באחד המקרים הסתובבה סטודנטית במשך ימים ארוכים עם מידע קריטי על אחד הילדים, ואף שהתייעצה עם בני משפחה וחברים, היא לא עשתה את הנדרש והסתבכה בעניין רגשי שהציף אותה לגמרי. יש חשיבות רבה לצייד את פרחי ההוראה במידע הרלוונטי בנושא. אמירות אובדניות, ציורים מטרידים או אמירות המרמזות על פגיעה מינית חייבים להיות מדווחים מידית לצוות החינוכי. חל איסור מוחלט להתחייב בפני הילד שהמידע שימסור לא יועבר לצוות החינוכי. חלק מהסטודנטים אינם מודעים לתפקידה של היועצת או לעובדה שלרוב בתי הספר יש פסיכולוג/ית מלווה מהשירות הפסיכולוגי-חינוכי (שפ"ח).

מהדרך שבה הם מתבטאים כלפי עמיתיהם או מהיחס השוויוני שלהם לכלל הסטודנטים בלי הבדלי דת, גזע או מין.

לסיכום

תכנית אקדמיה-כיתה הביאה לקדמת הבמה את ההתנסות המעשית בהיקפים רחבים בהרבה מאלה שהיו נהוגים בשנים האחרונות. התנסות זו הביאה איתה רמות חיכוך גבוהות יותר בסוגיות אתיות, וחייבה את פרחי ההוראה להתמקם בתוך השדה המורכב הזה ואולם עם מעט הכשרה מתאימה. מאמר זה נועד לקדם את השיח בסוגיות אתיות ולהפוך את הנושאים האלה לחלק מנושאי היסוד שבלעדיהם אין הכשרת פרחי ההוראה שלמה. ■

- להבהיר לסטודנטים שהם מחויבים ל-100% מכללי האתיקה במרחב החינוכי. למרות מעמדו המבלבל של הסטודנט - היותו סטודנט להוראה מצד אחד וחבר צוות הוראה לכל דבר מצד אחר - בכל הקשור לאתיקה מקצועית מחויבותו של פרח ההוראה ברורה לחלוטין. הוא מחויב לכל הנהלים והכללים בתחום האתיקה כפי שמחויב אליהם מורה בבית הספר או גננת בגן הילדים.
- אתיקה אינה רק שיח, היא גם דוגמה אישית. אי-אפשר לדבר על אתיקה של פרחי ההוראה מבלי לדבר על האתיקה של סגלי ההוראה במכללות ובאוניברסיטאות ועל האתיקה הפנימית של חדר המורים. על מנת לחנך לאתיקה מקצועית לא די בלדבר על אודותיה, אלא יש צורך לפעול ולנהוג לאורה בשגרת היום-יום בכל הדרגים והתפקידים. סטודנטים לומדים מהמרצים שלהם על דיסקרטיות ועל לויאליות

מעייני יוחננוב